

Kratek pregled armenske cerkvene in liturgične zgodovine¹

V sodobnih jezikih običajno poimenovanje "Armenci" izhaja iz grščine. Indoevropski Armenci sami sebe imenujejo Hajk' in so se v to pradavno kulturno deželo verjetno priselili iz južne Evrope v 7. stoletju pr. Kr. ter se pomešali z avtohtonim prebivalstvom.² V Armeniji lahko grškemu vplivu sledimo vse v 4. stoletje pr. Kr. Tako so denimo v višjih slojih govorili grško, pa tudi armenske napise so prvotno zapisovali z grškimi in sirskimi črkami.

Pod kraljem Tigranom II. Velikim (95-56 pr. Kr.) je armensko kraljestvo s središčem v Tigranokertu okrog leta 70 pr. Kr. doseglo svoj največji obseg, ko se je razprostiralo od Kaspijskega jezera do Sredozemlja in od Kavkaza do Palestine. Kmalu nato je država prišla pod rimsko nadoblast.

V drugem stoletju po Kr. je Armenija pod dinastijo Arsakidov še enkrat dosegla nekakšno neodvisnost. Vendar omenjeno ni moglo zamegliti dejstva, da je bila dežela tamponska država med velesilama pozne antike, vzhodnorimskim cesarstvom in partskim, pozneje sasanidskim perzijskim kraljestvom.

V splošnem povezujemo pokristjanjenje Armenije z oznanjevalsko dejavnostjo Gregorja Razsvetljevalca (okrog 231-325 po Kr.), čeprav se je misijonsko delo najverjetneje začelo že pred njim. Sprva je krščanstvo bržkone prihajalo z juga, iz Osroene. Legenda je to širjenje vere iz Edese povezala zlasti z

apostoloma Tadejem (Adajem) in Jernejem. Stalni vojaški spopadi, ki so jih povzročali neprekinjeni prepiri med Rimljani in Perzijci o meji, so se začasno končali s tem, da je Armenija po sporazumu iz leta 298 prišla pod rimski protektorat. Pred temi dogodki je misijonsko delo že ob koncu prvega stoletja v glavnem izviralo iz Sirije. Po omenjenem političnem preobratu pa se je krščanstvo vse bolj širilo z zahoda preko Kapadokije na vzhod. O natančnem datumu *uradnega* sprejema krščanstva si učenjaki niso edini. Tertulijan že okoli 210 ve za kristjane v Armeniji, Evzebij za leto 250 omenja škofa Meružana iz Armenije.³ A med letoma 279 in 314 je bil krščanski nauk nedvoumno razglašen za državno vero. Pri tem je odločilno vlogo vsekakor odigral omenjeni Gregor Razsvetljevalec, ki se je po dogovoru s kraljem Trdatom odpravil v Cezarejo, kjer je prej prejel teološko izobrazbo, tam pa ga je leta 315 Leontij posvetil v škofa.

Gregor je kot prvi *hajrapet* (patriarh) armenske Cerkve stoloval v Valaršapatu in je krstil kralja, kneze ter mnogo ljudstva. Slednjič se je kot puščavnik umaknil v neko votlino in vodstvo armenske Cerkve prepustil svojemu sinu Aristaku, ki se je udeležil tudi nicejskega koncila 325. Vse do katolikosa Sakaka Velikega (umrl 438) je ostala čast armenskega katolikosa dedno v Gregorjevi družini.

Po vnovični razdelitvi Armenije 387 in ukinitvi armenskega kraljestva 428 so Perzijci ob ogorčenem odporu armenske Cerkve zaman poskušali uvesti mazdaizem. V ta čas nacionalne in verske stiske sodi izum armenske pisave.⁴ Stvarjenje abecede, ki je ustrezala armenskim glasovom, kar je v začetku 5. stoletja uspelo Mesropu Maštocu (umrl 440), ni imelo le znatnega vpliva na razmah lastne književnosti in na nacionalno samozavest Armencev, marveč je sočasno vzpostavilo možnost za obhajanje bogoslužja povsem v armenščini. Oblikovanje narodne liturgije se je premaknilo v središče zanimanja. Omenjeno je sočasno ustvarilo močno vez za ljudstvo, ki je bilo politično razdeljeno med Perzijo in Bizanc, ter pri Armencih odločilno prispevalo k stopitvi veroizpovedi in narodne zavesti. Do začetka petega stoletja so v nerimski Armeniji (*Armenia Maior*) bogoslužje obhajali v sirskem jeziku. Še potem, ko je bogoslužni jezik postala armenščina, je sirska liturgična oblika globoko vplivala na armensko, čeprav so se vedno bolj pojavljali bizantinski, pozneje pa zaradi stikov s križarji tudi latinski vplivi.

Zaradi verskih vojn med 449 in 484 se armenska Cerkev ni mogla udeležiti koncila v Halkedonu in se je do koncilskih sklepov vedla precej zadržano. Na sinodah v Dvinu 506/7 in 552 je armenska Cerkev priznala monofizitizem julijanske smeri. V času vladanja vzhodnorimskega cesarja Justinijana (527-65) se je od armenske Cerkve ločila gruzijska, ki je bila dotlej z njo v tesni zvezi, in se naslonila na bizantinsko, kar je vodilo k postopnemu prevzemu bizantinske liturgije v Gruziji.

Od sedmega stoletja naprej so v pokristjano Armenijo vdirali Arabci. Vojne s

prodirajočimi Seldžuki in Bizantinci so v zgodnjem srednjem veku privedli do izselitve velikega dela armenskega prebivalstva v Kilikijo. Tam je rodbina Rubenidov ustanovila samostojno kraljestvo, ki je obstajalo do leta 1375 ("Mala Armenija"). Tudi težišče armenske Cerkve se je prestavilo tja. Sledil mu je tudi armenski katolikos, ki je od leta 1166 stoloval v utrdbi Hromkla na Evfratu in od 1293 v Sisu.

Ob stikih s križarji je armenska Cerkev prišla do bližnjih odnosov predvsem z latinsko Cerkvijo. Iz tega izvirajoča prizadevanja za zedinjenje so dosegla svoj vrh pod katolikosom Gregorjem VI. Apiratom (1194-1203), ki sta ga podpirala kralj Levon II. in nadškof Nerzes iz Lambrona (umrl 1198). V tem času, pa tudi še pozneje je prihajalo do prevzemanja različnih elementov iz latinske v armensko liturgijo. Sinoda, do katere je prišlo 1307, je sprejela haledonsko kristologijo in odločitve sedmih ekumenskih koncilov. Razen dominikanskih misijonarjev si je za združitev z rimsko Cerkvijo posebej goreče prizadeval leta 1328 uradno priznani red *fratres unitores* ("bratje združevalci"). Vplivi na nauk in liturgijo Armencev, ki so v 13. In 14. stoletju prihajali iz rimske Cerkve, pa so odmevali še pozneje.⁵ Že na prvi pogled so opazni v opremljenosti cerkva in v nekaterih elementih evharistije (molitve ob oblačenju, kesanje, stopnični spev, povzdigovanje, zadnji evangelij ...) in drugih liturgičnih praznovanj (maziljenje in obredi predajanja pri posvetitvah⁶ ...)

Z zatonom maloarmenskega kraljestva leta 1375 in z uničujočimi Timurlenkovimi mongolskimi roparskimi pohodi je doživela armenska Cerkev izjemno hude izgube, prav tako je bilo konec začasne unije z Rimom. Leta 1441 je bil katolikosov sedež prestavljen v Ečmiadzin, kjer je še danes. Vendar je v Sisu še naprej obstajal armenski katolikat, ki so ga leta 1930 prenesli v mesto Antélias v Libanonu in tudi še danes živi. Katolikat, ki je med 1113 in 1895 obstajal v Altamarju (Aghtamarju) na jezeru Van, si nikdar ni pridobil večjega pomena.

Na koncilu v Firencah leta 1439 je armensko Cerkev zastopala delegacija. A v tako imenovanem "odloku o Armencih" slovesno razglašeno zedinjenje z armensko Cerkvijo, ki je merilo na njeno latinizacijo, ni bilo uresničeno, kakor ni bilo uresničeno v Firencah razglašeno zedinjenje z drugimi vzhodnimi cerkvami. Toda skoraj v vseh obdobjih so se našli posamezni katolikos in skupine, ki so bili zedinjeni z Rimom. Od leta 1742 vse do danes obstaja celo armensko-katoliški patriarhat, ki ima dandanašnji sedež v Bejrutu oziroma v Bzomarju. Od leta 1999 je njegov patriarh Nerzes Bedros XIX. Tarmuni.

V začetku 16. stoletja se je armenska Cerkev znašla pod nadoblastjo osmanskih Turkov in je morala znova veliko pretrpeti v vojnah med njimi in Perzijci. A predvsem po zaslugi armenskega meništvja in armenskih samostanov sta Armenija in njena Cerkev kljub temu doživeli opazen razcvet. Leta 1828 je kanat Erevan z Nahičevanom pripadel ruskemu carstvu. Leta 1879 so Rusi osvojili še Kars in okoliška območja. Armenska cerkev na tem prostoru je bila 1836 podrejena carju in je glede višjih služb ohranila le predlagateljsko pravico. Samostojnost si je vnovič pridobila šele 1920.

Nacionalizem, ki se je ob koncu 19. stoletja bistveno okrepil, je zaostрил že dolgo obstoječe, versko in politično motivirane napetosti med Turki in Armenci, kar je med prvo svetovno vojno privedlo do skoraj popolnega uničenja armenskega prebivalstva v Anatoliji. Današnji katolikos Karekin II. Nersisjan vodi armensko

apostolsko Cerkev kot "najvišji patriarh in katolikos vseh Armencev" od leta 1999. Trenutni poglavar kilikijskega katolikata s sedežem v mestu Antélias je od 1995 katolikos Aram I. Kešišan.

Armenski jezik in kultura, pa tudi armenska apostolska Cerkev s svojo liturgijo so do danes ohranili vlogo povezovalnega člena za po vsem svetu razpršene Armence v diaspori.

Prevedel: Aleš Maver

1. Prevedeno po: Hans-Jürgen Feulner, "Armenischer Ritus", v: Basilius J. Groen in Christian Gastgeber (ur.), *Die Liturgie der Ostkirche: Ein Führer zu Gottesdienst und Glaubensleben der orthodoxen und orientalischen Kirchen* (Freiburg-Basel-Wien: Herder, 2012), 105-112. K temi gl. seznam literature in zlasti besedilo G. Winkler, "Zur geschichte des armenischen Gottesdienstes im Hinblick auf den in mehreren Wellen erfolgten griechischen Einfluß", *Oriens Christianus* 58 (1974), 154-172. Ista, "Armenia and the Gradual Decline of Its Traditional Liturgical Practices as a Result of the Expanding Influence of the Holy See from the 11th to the 14th Century", v: *Liturgie de l'Église particulière et Liturgie de l'Église universelle*, Rim (Roma) 1976, 329-368. Ista, "On the Formation of the Armenian Anaphoras. A Completely Revised and Updated Overview", *Studi sull'Oriente Cristiano* 11/2 (2007), 97-130. H. Kaufhold (ur.), *Kleines Lexikon des Christlichen Orients*, Wiesbaden 2007, 37-63. R. H. Hewsen (ur.), *Armenia: a Historical Atlas*, Chicago 2001.
2. O teh "klasičnih" in novejših teorijah prim. Hwesen, *Armenia* (kot v op. 1), 24.
3. Evzebij, *Cerkvena zgodovina* V, I, 46.
4. Prim. o tem mdr. K. Maksoudian, *The Origins of the Armenian Alphabet and Literature*, New York 2006.
5. Prim. o tem pregledni prikaz v D. Findikyan, "L'influence latine sur la liturgie arménienne", v: C. Mutařian (ur.), *Roma – Armenia. Grande Salle Sixtine, Bibliothèque Apostolique du Vatican*, 25 Mars – 16 Juillet 1999, Rim (Roma) 1999, 340-344.
6. Prim. o tem izřrpn C. Gugerotti, *La liturgia Armena delle Ordinazioni e l'epoca Ciliciana*, Rim 2001.